

„KALININGRADO VOKIEČIŲ“ KLAUSIMO IŠSPRENDIMAS (?): LIETUVA, 1951-IEJI METAI

Arūnė Liucija Arbušauskaitė

ABSTRACT

The purpose of this paper is to examine the solution (?) of the case. People, because of famine and the occupation of the East Prussia by the Stalinists, fled the Kaliningrad region to Lithuania and other regions in search of bread and work. How many were there? There are hypothesis that 5-7 thousand or more people from Kaliningrad roamed Lithuania in 1946-1947. After the deportation of the ethnic people from the Königsberg/Kaliningrad region in 1947-1949, the MGB and Soviet militia structures searched for them in the neighboring territories. The net result of the action was the deportation of the so called „Kaliningrad Germans“ in 10-12 May, 1951 from Lithuania to Germany. The total amount of deportees, who declared their birth place as East Prussia, was 3415 persons from Lithuania and 275 other regions. The principal result of these deportations of unnecessary, ideologically foreign people was that East Prussia became homogeneously soviet and all that remained of Königsberg and East Prussia were historical facts.

KEY WORDS: Kaliningrad Germans, ethnic people, East Prussia, Königsberg, deportation, Lithuania.

ANOTACIJA

Šio straipsnio tikslas yra ištirti paskutinį (?) buvusios Rytų Prūsijos (Kenigsbergo / Kaliningrado regiono) etninių gyventojų klausimo išsprendimo etapą. Gelbėdamiesi nuo bado, ieškodami duonos ir darbo, etniniai Kaliningrado srities gyventojai traukė į Lietuvą. Kiek jų čia buvo? Yra kelios hipotezės, jog Lietuvoje klajojo apie 5–7 tūkstančius, o gal net ir daugiau rytprūsiečių. Kai 1947–1949 m. iš Kenigsbergo / Kaliningrado srities buvo iškeldinti visi etniniai gyventojai, MGB ir milicijos organai pradėjo jų dairytis kaimyninėse teritorijose. Šių paieškų rezultatas buvo 1951 m. gegužės 10–11 d. įvykdyta vadinamųjų Kaliningrado vokiečių deportacija iš Lietuvos. Į VDR iš Lietuvos išvyko 3415, o iš kitų respublikų – 275 asmenys, gimę Rytų Prūsijoje. Etninių Rytų Prūsijos gyventojų iškeldinimo iš Kenigsbergo / Kaliningrado esminis rezultatas yra tai, kad Rytų Prūsija liko tik istorijos faktas.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Kaliningrado vokiečiai, etniniai gyventojai, Rytų Prūsija, Kenigsbergas, deportacija, Lietuva.

Doc. dr. Arūnė Liucija Arbušauskaitė
Klaipėdos universiteto
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas
Herkaus Manto g. 84, Klaipėda
El. paštas: arbusharune@gmail.com

Šio tyrimo objektas – iki šiol dar neanalizuotas migracinis procesas. Tai – Kaliningrado vokiečių deportacija iš Lietuvos 1951 metais. Mokslininkų dėmesio stoką turbūt nulėmė du dalykai: srauto specifika (mažas deportuojamųjų skaičius ir jų „nepriklausymas“ Lietuvai); be to, šios deportacijos pobūdis beveik nepasiduoda Lietuvoje susiformavusiai deportacijų klasifikacijai. 1951 metais Lietuvoje jau buvo praėjęs masinių deportacijų laikotarpis, o kiti deportacijos atvejai apėmė smulkius srautus pagal vieną konkretų požymį (pvz., Jehovos liudytojai).

Kuo svarbi Kaliningrado vokiečių iškeldinimo iš Lietuvos operacija mums? Mat šis iškeldinimas yra ne tik tiesioginis Antrojo pasaulinio karo pabaigos padarinys, bet ir vienas iš įrodymų, atskleidžiančių stalininio režimo nuostatą vokiečių tautybės (ir pilietybės) gyventojų atžvilgiu. Antrojo pasaulinio karo pabaigos datą – 1945-uosius metus ir pagrindinį šio tyrimo akcentą – 1951-uosius metus skiria šešerių metų laikotarpis. Todėl hipotetiškai galbūt galima kelti klausimą:

ar Kaliningrado vokiečių problema 1951 m. jau išspręsta galutinai ar ne? Šiuo tyrimu mėginsime atsakyti į tą klausimą (todėl ir straipsnio pavadinime yra klaustukas).

Prieš pradėdami išsamiau nagrinėti patį iškeldinimo procesą, privalome išsiaiškinti, kokią žmonių grupę įvardija definicija *Kaliningrado vokiečiai* (*Kaliningradskije nemcy*)?

Tikėtina, kad terminas, kaip darbinis variantas, gimė milicijos pareigūnams Lietuvoje susidūrus su žmonėmis iš Kaliningrado srities. Tuos žmones reikėjo kažkaip įvardyti/klasifikuoti atpažinimo ir apskaitos reikmėms. Vienintelis atpažįstamas parametras – asmens genetinis ryšys (dažniausiai – gimimo vieta) su buvusiais Rytprūsiais. Samplaikos dalis *vokiečiai* neatitinka tautybės įvardijimo, nes konkretus asmuo pagal tautybę galėjo būti lietuvis, lenkas, vokiečių ar pan. Tai akivaizdžiai rodo iškeldinimo ešelonų pavardžių ir vardų analizė. Kita vertus, definicija *Kaliningrado vokiečiai* labai aiškiai atskyrė šią grupę žmonių nuo Lietuvos etninių vokiečių (*Volksdeutsche*) ar Klaipėdos krašto vokiečių.

Tyrimo tikslas – pirminių šaltinių pagrindu rekonstruoti įvykių eigą ir TSRS valdymo bei represinių institucijų veiklą, įgyvendinant konkrečias ideologines valstybės nuostatas. Šiuo atveju – TSRS valstybės požiūrį į vokiečių tautybės ir pilietybės asmenis.

Epistemologiniu požiūriu toks Kaliningrado vokiečių iškeldinimo iš Lietuvos tyrimas yra pirmas, nes gausūs deportacijų tyrinėjimai šio srauto kol kas nepalietė. Tyrimas remsis labai ribotu skaičiumi archyvinių dokumentų, taigi tikėtina, kad ateityje jis gali tapti pagrindu kitų, išsamesnių tyrinėjimų, ieškant naujų šaltinių ir taikant tarpdalykinius metodus. Tai sudaro šio straipsnio aktualumą ir naujumą.

Tyrimo šaltiniai – pokario metų tiek TSRS, tiek ir Lietuvos TSR Vidaus reikalų ministerijos milicijos ir Saugumo ministerijos atitinkamų skyrių oficialūs dokumentai (įsakymai, nurodymai, raportai bei susirašinėjimas pagal subordinaciją su žemesnio lygmens įstaigomis); taip pat naudojamos išlikusiais išvykstančiųjų ešelonų sąrašais ir asmenų bylomis. Rusijoje dokumentų ieškota Maskvoje – Rusijos Federacijos valstybės archyve (*Государственный архив Российской Федерации* – GARF) ir Kaliningrade – Kaliningrado srities valstybiniame archyve (*Государственный архив Калининградской области* – GAKO) bei Kaliningrado srities vidaus reikalų valdybos archyve. Lietuvoje reikalingi dokumentai saugomi Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA) ir Lietuvos ypatingajame archyve (LYA). Pastarajame yra sujungti fondai, buvę Lietuvos visuomeninių organizacijų archyve (prieš tai – partijos archyve), Vidaus reikalų ministerijos sekretoriato (fondas 141) ir milicijos vietos skyrių, taip pat buvusio Užsieniečių registracijos ir vizų skyriaus (vėliau – Migracijos departamento) (fondas 103) fondai. Kai kurios šio skyriaus bylos vėliau buvo naikinamos, o direktyviniai nutarimai, ypač tie, kurie reglamentavo gyvenimo TSRS režimą, privalomąja tvarka buvo grąžinti į Maskvą. Todėl šio tipo dokumentus atpažįstame tik iš antrinių dokumentų, sudarytų su priedais „remiantis...“.

Vertingiausia personalinio pobūdžio informacija yra išlikę ešelonų sąrašai (fonde 135) ir jų registracijos kortelės (kartoteka). Fondo V-135 apyrašuose yra vardiniai ešelonų sąrašai (bylos 336, 339, 343, 344). Atsitiktinės atrankos būdu pagal pavardes buvo ieškoma asmenų (stebėjimo, baudžiamųjų ar pan.) bylų. Tos bylos buvo surašytos 1950–1951 metais, todėl jų informacija – pati artimiausia (ir gal net patikimiausia) tyrimo objekto atžvilgiu.

Beveik visi dokumentai rašyti rusų kalba. Kebliausias klausimas metodologine prasme – dokumentuose pateikiamos statistikos validumas. Netgi beveik tuo pačiu metu rašomuose skirtingų lygių oficialiuose dokumentuose statistika (pateikiami skaičiai) gerokai skiriasi. Todėl *a priori* visus šiame straipsnyje pateikiamus skaičius reikia laikyti tik stochastiniais.

Geriau suvokti tyrimo kontekstą padėjo dokumentinė proza, atsiminimai ir spaudos pranešimai.

Trumpa priešistorė

Kenigsbergo / Kaliningrado regione po karo pasilikusių civilių gyventojų klausimas buvo sprendžiamas keliais kanalais: pagal centrinės valdžios nurodymus, kurie dėl įvairių aplinkybių vėluodavo; pagal vietos valdžios sprendimus (ir supratimą). Pastarajame lygmenyje pradeda veikti kiti žmogiskos veiklos mechanizmai: pirma, tik pasibaigus karo veiksmams vietinė valdžia regione buvo karinė valdžia, kuri visus gyventojus traktavo kaip priešus (atitinkamai ir buvo elgiama); sugriauta krašto ūkio infrastruktūra ilgą laiką nebuvo atkuriamą (arba atstatoma ypač vėžiškais tempais). Šitai lėmė neapsakomai žemus kasdienio gyvenimo (būsto, darbo ir maitinimosi) parametrus. Toji būklė pirmiausia atsiliepė pasilikusiems krašte vietiniams (ir ne tik) civiliams gyventojams.

Ypač sunki buvo našlaičių padėtis. Jie, tapę beglobiais, klaidžiojo po griuvėsius, badavo, vagiliavo. Laikinosios civilinių reikalų valdybos (LCRV) Kenigsberge žiniomis, 1946 m. pavasarį srityje buvo užregistruoti 1156 našlaičiai. Balandžio 2 d. Valdyba išleido įsakymą Nr. 96 „Dėl vaikų namų organizavimo našlaičiams vokiečiams“, kuriuo numatė įkurti devynerius vaikų namus po 200–250 vietų kiekvienuose. Surinkti našlaičius ir pristatyti į vaikų namus buvo įpareigoti karo komendantai. Tačiau ši globos forma neapėmė visų srityje pasilikusių vaikų.

Tik 1947 m. buvo patvirtintos direktyvos, apibrėžiančios gyventojų vokiečių išskeldinimą iš Kaliningrado srities į Vokietiją. Masinis jų išskeldinimas prasidėjo vėlyvą 1947 m. rudenį. Buvo vykdomi Maskvos nurodymai pirmiausia išskeldinti visus Baltijos mieste ir Baltijos jūros pakrantėje gyvenusius vokiečius. Kituose rajonuose per pirmuosius išvežimus buvo atrenkamos nedarbingos šeimos, vaikai iš vaikų namų ir seni asmenys iš invalidų namų. Pirmasis ešelonas iš Kaliningrado išvyko 1947 m. spalio 22 d., paskui kas antrą dieną išvykdavo dar po keturis ešelonus. Šitai per spalio mėnesį buvo deportuoti 11 352 asmenys. Lapkričio mėn. iš viso išvyko dar 10 ešelonų. Visų jų paskyrimo stotis – Pozėvalkas (Lenkijos pasienis). 1947 m. gruodžio 30 d. į Maskvą buvo pranešta:

Iš viso iš srities išskeldinti 30 283 asmenys: iš Baltijos miesto – 335, iš Baltijos jūros pakrantės – 9756, iš Kaliningrado miesto – 7602, iš kitų rajonų – 7610, iš vaikų namų ir vaikų priėmimo-paskirstymo punktų – 3933, iš senelių-invalidų namų – 765, medicininio, pedagoginio ir kito aptarnaujančiojo personalo iš įvairių srities vietovių – 283. <...> Tarp perkeltųjų: vyrų – 3506, moterų – 13 840, vaikų – 12 937.¹

1948 m. visoje srityje pakartotinai perskaičiuojami gyventojai vokiečiai – jų dar likę per 70 tūkstančių, dauguma gyvena kaimo vietovėse². Tais metais gyventojų vokiečių deportacija buvo vykdoma dviem etapais: pavasarį ir rudenį. Per du pavasario mėnesius – kovą ir balandį – iš srities deportuota daugiau kaip 26 tūkstančiai asmenų, gerokai „išvalytas“ Kaliningrado miestas – iš jo išgabenta per 18 tūkstančių gyventojų. Rudenį – tarp rugpjūčio 20 d. ir spalio 21 d. – 21 ešelonu išvežama 42 215 etninių srities gyventojų. Lapkričio 18 d. ministras S. Kruglovas gauna ataskaitą apie visos operacijos baigtį (ataskaita Nr. 3/00767³):

Iš viso 48 ešelonais į Vokietiją išsiųsta 102 125 asmenys (vyrų – 17 521, moterų – 50 932, vaikų – 33 622). Iš Kaliningrado ir rajonų išskeldintas 95 671 asmuo, iš vaikų namų – 4536, iš senelių namų – 797, iš ligoninių – 45 ir iš Lietuvos TSR – 1076. Išskeldinimo metu mirė: 1947 m. – 33 asmenys (nuo išsekimo 26, nusenę 6, plyšus širdžiai 1); 1948 m. – 15 (nusenę 5, nuo TBC – 3, 3 vaikai nuo plaučių uždegimo, likusieji nuo dizenterijos).

¹ Ministro S. Kruglovo ataskaita. GARF, f. R-9401, ap. 2, b. 171, l. 513 ir kt. Šis apyrašas – tai J. Stalino Ypatingasis aplankas (*Osobaja papka*).

² GAKO, f. R-23s/180, ap. 1, byla 77. Vien kaime gyvenančiųjų užregistruota 28 387 asmenys.

³ Dokumentas pirmą kartą paskelbtas vokiečių kalba knygoje BECKHERRN, E., DUBATOV, A. *Die Königsberg-Papiere*. München: Verlag Langen Müller, 1994, S. 216-218.

1 lentelė. Etninių Rytų Prūsijos gyventojų iškeldinimas iš Kaliningrado srities į Vokietijos Demokratinę Respubliką

1947	Spalio 22–30	ca. 30 283
1948	Kovo 15 – balandžio 9	ca. 26 000
	Rugpjūčio 20 – spalio 21	ca. 42 215
Oficiali ataskaita		102 125
1949	Lapkritis	1384 (tarp jų 509 iš Klaipėdos krašto)

1949 m. rudenį Kaliningrado sritis paskutinį kartą „valoma“ nuo gyventojų vokiečių.⁴ Lapkričio 19 d. ešelonu Nr. 97390 iš Kaliningrado išvyksta paskutinė organizuotai deportuojamųjų grupė – 1384 asmenys. Tarp jų: 509 iš Klaipėdos krašto, 147 surinkti kitose Lietuvos vietose, 20 iš Slavsko (buv. Gastos) VRM lagerio, 17 visiškų našlaičių ir keli pavieniai užsilikę vokiečiai⁵.

Vėliau buvusių rytprūsiečių pėdsakų reikia ieškoti Lietuvoje. Kenigsbergo / Kaliningrado srityje jų praktiškai nebelieka.

Lietuva, 1951 metai

Buvusios Rytų Prūsijos žmonės Lietuvoje pasirodė jau apie 1946-uosius. Vejami 1946–1947 m. bado, Kaliningrado srities gyventojai vokiečiai duonos ir darbo mėgino ieškoti Lietuvoje. *Eik į Lietuvą, ten išsigelbėsi*, – tokius paskutinius žodžius mirštant motina prisakė vaikams. Ir jie ėjo. Ėjo vaikai, ėjo suaugusieji. Vyko grupėmis, vyko po vieną, pasiekdami ne tik artimus pasienio miestus, bet ir tolimus Lietuvos kaimus. Kiek jų, – beteisių, be dokumentų, be jokio pragyvenimo šaltinio – klaidžiojo Lietuvos keliais, šiandien vargu ar įmanoma atsakyti. Kiekvieno jų likimas – atskira tragiška istorija.⁶

Iškrausčius etninius rytprūsiečius iš Kaliningrado regiono, pradedama jų dairytis kaimyninėse respublikose.

1949 m. pabaigoje TSRS valstybės saugumo ministerijos Vyriausioji milicijos valdyba atitinkamiems organams Lietuvoje įsako suregistruoti *asmenis vokiečius, gimusius ir tikruosius Kaliningrado srities gyventojus*, bei ištirti jų padėtį. Pamėginus suskaičiuoti tokius asmenis, paaiškėjo, kad sunku nustatyti tikrąjį jų skaičių. Žmonėms (tiek rytprūsiečiams, tiek juos priglaudusiems lietuviams) dažnai nebuvo aišku, kodėl milicija staiga pradėjo jais domėtis? Tad logiška galvoti, jog dalis žmonių slapstėsi arba nesakė tikros informacijos apie save.

Todėl pasikartoja jau žinoma situacija: milicijos akiratin patenkančių žmonių skaičius nuolat kinta. 1950 m. gegužės 10 d. respublikos milicijos organų įskaityje yra 3274 Rytų Prūsijos teritorijoje gimę asmenys (iš jų: suaugusiųjų – 2139, vaikų – 770 ir našlaičių – 365), o įsakius perregistruoti pakartotinai, tų pačių metų gruodžio 1 d. randama tik 2816⁷ asmenų.

⁴ J. Stalino rugsėjo 23 d. direktyva Nr. 14972s. *GARF*, f. R-5446, ap. 56, b. 236, l. 317; S. Kruglovo rugsėjo 28 d. nurodymas Nr. 600vs, *GARF*, f. R-9409s, ap. 12, b. 335, l. 32–33.

⁵ *Kaliningrado vidaus reikalų valdybos archyvas*, f. 48, ap. 1, b. 12 medžiaga.

⁶ Plačiau apie tai: KIBELKA, R. *Wolkskinder: Grenzgänger an der Memel*. Berlin: Basis Druck, 1996, S. 239; PELECKIENĖ, Silvija. *Sugriautų namų vaikai: Žmonės ir likimai*. Klaipėda: Rytas, 1995, 195 p.

⁷ Lietuvos TSR VSM ministro pavaduotojo plk. Leonovo informacija A. Sniečkui. *LYA*, f. 1771, ap. 108, b. 18, l. 268.

Šiaulių rajono vykdomojo
1-čio Pirmininkui.

Nuo Bokšė - Elišk
gyv. kaimo km.
Šiaulių rajone.

Pareiškimas.
Prašau Dir. Pirmininką patvirtinti
mano būsto S.S.R. ryšių tuo
aš noriu pereiti iš vokiečių
pilietės į pilietę S.S.S.R.
Prašau mano prašyti-
mo nepašalinti.

IV/20

Bokšė

неисполн.
900 N 416.

Kaliningrado vokiečių pasiskirstymas Lietuvos respublikoje buvo labai įvairus. Štai vienas pavyzdys (2 lentelė):

2 lentelė. Vokiečių tautybės asmenų pasiskirstymas Šiaulių surinkimo punkto zonoje

Eil. Nr.	Rajonas	Iš viso	Suaugusieji	Tarp jų		Vaikai iki 16 metų	Neturintys tėvų	Šeimos nariai
				vyrų	moterų			
1.	Šiaulių m.	35	30	8	22	5	2	3/6
2.	Šiaulių r.	65	40	12	28	25	10	10/28
3.	Tytuvėnų	60	37	14	23	23	17	7/18
4.	Kelmės	77	46	19	27	31	17	15/35
5.	Užvenčio	17	10	3	7	7	4	2/5
6.	Kuršėnų	35	24	7	17	11	3	5/14
7.	Šeduvos	26	14	6	8	12	1	5/20
8.	Radviliškio	48	38	16	22	10	4	11/23
9.	Dotnavos	34	29	12	17	5	1	5/11
10.	Žagarės	15	29	8	21	16	-	9/50
11.	Joniškio	12	8	2	6	4	3	1/2
12.	Akmenės	15	10	2	8	5	3	2/4
	Iš viso	469	315	109	206	154	65	75/196
	Iš Latvijos	81						

Pagal: Operatyvinių priemonių planas. 1951 m. balandžio 25 d. LVA, f. K-1, ap. 16, b. 460, l. 216–217.

2 lentelė rodo apytikrą vokiečių tautybės asmenų pasiskirstymą tik vienoje – Šiaulių surinkimo punkto – zonoje. Kaip matome, prie patogių susisiekimo vietų, kur yra geležinkelis ar didesni keliai, žmonių buvo susibūrę daugiau. Kuo toliau nuo patogaus susisiekimo, tuo mažiau užregistruotų vokiečių tautybės asmenų. Paprastai moterų yra dvigubai daugiau negu vyrų (tai yra bendra pokario metų statistikos žymė). Didelė – 42 procentai – našlaičių dalis tarp vaikų iki 16 metų amžiaus grupėje. Panašus, statistikos požiūriu, pasiskirstymas yra ir Panevėžio bei Kauno zonose.

Tačiau nebylūs skaičiai neatskleidžia tikrosios tų žmonių būklės. Kaliningrado vokiečių padėtį Lietuvoje iškalbingiau liudija Klaipėdos srities vykdomojo komiteto repatriacijos ir persikėlimo skyriaus inspektoriaus V. Eidukaičio 1950 m. gruodžio mėn. raštas:

Nuvažiavus į Pagėgius, rajono pirmininkas man patarė sudaryti komisiją ir tuomet aplankyti tą „vokiečių“ lagerį“. Aš iškviečiau MGB įgaliotinį vyr. leitenantą Čiubarovą. Čiubarovui yra pavesta aptarnauti tuos vokiečius. Pirmininkas Bučys iškvietė Pagėgių rajono san. epidemijos gydytoją Menžinskaitę. Mes trys žmonės nuvažiavome į tą lagerį. Radę lagerio padėtį, sustatėme aktą, kur ir jums vieną egz. prisiunčiame.⁹

⁸ Klaipėdos srities repatriacijos punkto vedėjas Paškevičius paaiškina: „Tas lageris, kurį pavadino patys vokiečiai, yra ne lageris, o dviejų aukštų mūrinis namas, ir jų niekas ten nesaugoja, eina kur kas nori...“. LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 2353, l. 103. Dokumentas lietuvių kalba, netaisyta.

⁹ „AKTAS. 1950 gruodžio 14 d. komisija, susidedanti iš Klaipėdos srities inspektoriaus repatriacijos reikalams Eidukaičio V. S., Pagėgių rajono MGB atstovo vyr. leitenanto Čiubarovo ir san. epidemijos stoties vyr. gydytojos Menžinskaitės O. M., patikrino Pagėgių rajono Piktupėnų apylinkės Panemunės kaime esantį vokiečių surinkimo punktą. Rasta sekančiai: 1. Vokiečių surinkimo punktas talpinasi dviejų aukštų mūriniame name. Abiejuose aukštuose ir dar sklepe gyvena 215 žmonių. Visi kambariai perpildyti žmonėmis. Pav., pirmame aukšte esančiame 25 m kambaryje gyvena 23 žmonės, t. y. vienam žmogui tenka maždaug 1,1 m, kas yra neleistina. Antrame aukšte, kitame kambaryje, 12-os m, gyvena 12 žmonių. Panaši padėtis visame name. 2. Dauguma žmonių guli ant padarytų iš lentų guolių, be šiaudų. Kiti dėl vietos stokos ir dėl lentų trūkumo guli ant grindų. 3. Patalpų langai plyšėti,

Lagery randasi 215 žmonių, įskaitant vaikus. Padėtis lagery nežmoniška, blogesnė negali būti. Gyventojai nepanašūs į žmones, nuplyšę, visi murzini. Pragyvena tik iš elgetavimo. Pradedama siausėti dezinterija. Penki žmonės jau patalpinti Pagėgių ligoninėje. Nuvažiavę radom vėl du sergančius, kuriuos kartu paėmiau ir su mašina nuvežiau į ligoninę. Viso Pagėgių rajone randasi 415 Vokietijos piliečių. Tarp jų randasi beveik trečdalis nedarbingų, kurie ir elgetauti nepajėgia, bet niekas jais nesirūpina. Telšių rajone randasi apie 100 vokiečių piliečių. Jų gyvenimo sąlygos panašios į Pagėgių. Šiaulių rajone taipogi randasi virš 100 Vokietijos piliečių, apie jų gyvenimo sąlygas negaliu nieko pasakyti. Visi Vokietijos piliečiai prašo pagalbos iš Tarybinės Vyriausybės ir kad greičiau vežtų juos į Vokietiją. Ar galima tokioj padėty juos gabenti į Vokietiją.¹⁰

Žinių apie katastrofišką Kaliningrado vokiečių padėtį ateidavo ir iš kitų rajonų.

Surinkusi pirmines žinias iš respublikų, TSRS VSM vyriausioji milicijos valdyba inicijuoja Lietuvoje esančius Kaliningrado vokiečius perkelti į Vokietijos Demokratinę Respubliką.¹¹ TSRS MT 1951 m. sausio 10 d. nutarimu Nr. 78-34s leidžia vykdyti deportaciją ir nustato jos vykdymo tvarką. Šis dokumentas – perkeldinimo teisinis pagrindas. Jame nurodomas perkeldinamųjų skaičius – 3386 asmenys (vyrų – 703, moterų – 1615 ir vaikų iki 16 metų – 1068. Pagal pirminius duomenis 279 vaikai yra visiškai našlaičiai, 39 jų – iki 10 metų amžiaus)¹². Savo ruožtu Lietuvos TSR Ministrų taryba 1951 m. kovo 31 d. nutarimu Nr. 246vs patvirtina finansinį deportuotinių vokiečių aprūpinimą. Kadangi tokių asmenų vėliau pasirodė neplanuotai daug, sąmata buvo skubiai perskaičiuota ir vėl patvirtinta balandžio 27 d. (nutarimas Nr. 350vs).¹³

1951 m. vokiečių iškeldinimo iš Lietuvos operaciją vykdė Lietuvos TSR VSM antrasis skyrius (viršininkas mjr. Vasevas), prižiūrėjo TSRS VSM 2-osios valdybos viršininko pavaduotojas plk. Vasenkovas, Lietuvos TSR VSM „A“ skyriaus viršininkas pplk. Grišinas.

Iškeldinamiems Kaliningrado vokiečiams surinkti respublikoje buvo organizuoti aštuoni surinkimo punktai su komendantūromis; tokiam dariniui vadovavo komendantai. Jiems buvo subordinuotas visas ūkinis aparatas, priešgaisrinė punktų apsauga, visas aptarnaujantysis personalas ir milicijos sargyba. Punktai buvo šie:

1. Vilniaus surinkimo punktas, komendantas plk. Surmačius; į šį punktą taip pat buvo atgabenti deportuojamieji iš Baltarusijos ir Ukrainos.

2. Kauno surinkimo punktas (pats didžiausias respublikoje), jame buvo trys komendantūros: Kauno miesto komendantūra Nr. 1 – komendantas mjr. Čečurovas, Kačerginės komendantūra Nr. 2 – komendantas mjr. Mylnikovas, Aukštosios Panemunės komendantūra Nr. 3 – komendantas mjr. Peršinas.

3. Marijampolės surinkimo punktas – komendantas pplk. Kladijenko.

4. Šiauliuose Gubernijos surinkimo punktas – komendantas pplk. Andrejevas; į šį surinkimo punktą buvo gabenami ir surinktieji iš Latvijos.

5. Panevėžio surinkimo punktas – komendantas pplk. Gonoboblevas.

6. Šilutės surinkimo punktas – komendantas pplk. Semionovas.

trūksta stiklų. 4. Patalpų nekūrenamos. Nėra pečių, nėra ir malkų apšildymui. 5. Iš mašinų, kur gaminasi valgių, rūksta. 6. Antrojo aukšto patalpose lyjant per lubas bėga vanduo žmonėms ant galvų, nes stogas kiauras. 7. Sklepe, kur yra keturi kambariai, perpildyti žmonėmis, trijuose kambariuose cementinės grindys, kurios esant lietuviui būna padengtos vandeniu. Čia taip pat ne visi žmonės turi lentinius narius. Kai kurie guli ant žemės. 8. Šiuo metu iš vokiečių surinkimo punkto yra išvežta 5 asmenys, sergantys dizinterija. Aktas surašytas trijuose egz. Po vieną akto egz. atiduota komisijos nariams“. LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 2353, l. 104. Kalba (lietuvių) netaisyta.

¹⁰ Ibid., l. 106. Kalba netaisyta.

¹¹ TSRS VSM ministro pavaduotojo Sokolovskio [Sakalausko] pranešimas. LYA, f. 1771, ap. 108, b. 18, l. 268.

¹² Iš Pranešimo LKP(b) CK sekretoriui Sniečkui 1951 04 10 Nr. 96vs, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 107, l. 145 ir kiti.

¹³ Tuose nutarimuose buvo numatyta pilna apranga: kepurės, suknelės, kostiumai, paltai, avalynė ir kt. LCVA, f. R-754s, ap. 11, b. 89, l. 182.

7. Pagėgių surinkimo punktas – komendantas pplk. Poguliajevas; į šį punktą taip pat buvo nurodyta gauti paskutinius vokiečius, užsilikusius Kaliningrado srityje.

8. Tauragės surinkimo punktas – komendantas mjr. Solodovnikovas.¹⁴

Kiekvienas komendantas turėjo po tris pavaduotojus – operatyviniam darbui, ūkiniams reikams ir apsaugai. Surinkimo punktų komendantūrų uždaviniai buvo:

- vokiečių priėmimas punktuose, sąrašų atskirais vagonais sudarymas, sąrašų, skirtų perduoti Vokietijos pusei, sudarymas;
- išvykstančiųjų aprūpinimas maistu, drabužiais, medicinos priežiūra ir sanitarinis paruošimas;
- išvykstančiųjų apsauga ir drausmės bei tvarkos tarp jų palaikymas;
- įlaipinimas į vagonus, vagonų palydėjimas iki ešelonų sudarymo vietos ir išvykstančiųjų perdavimas ešelonų viršininkams.

Surinkimo punktų komendantų tarnybą sudarė saugumo operatyvinė grupė (3–5 asmenys), vertėjai, mašininkės ir milicijos apsaugos grupė. Ypatingas saugumo dėmesys buvo skirtas medicinos personalo (ypač gydytojų) atrankai. Šie turėjo būti itin lojalūs valdžiai. Atrenkant žmones, kurie turėjo lydėti ešelonus kelyje į Vokietiją, buvo paskiriami tik patikrinti (ar užverbuoti) MGB agentai.

Surinkimo punktuose deportuojamieji buvo sanitariškai tikrinami, maudomi, aprengiami, vieną kartą per dieną gaudavo karšto maisto. Nuo gegužės 5 iki 11 dienos visi gavo sausą davinį penkioms dienoms punkte ir penkioms dienoms kelionėje.

Galutinai surinkti žmonės ir juos pristatyti į surinkimo punktus buvo nurodyta balandžio 25–30 dienomis.¹⁵

Prieš išvykimą dar kartą, paskutinį, buvo tikrinami išvykstančiųjų dokumentai. Pasitaikė atvejų, kai buvę Klaipėdos krašto ir kitų respublikos rajonų gyventojai, tiek vokiečiai, tiek lietuviai, sąmoningai apgaudinėjo, nurodydami gimimo vietą buvus Rytprūsius; pasitaikė mišrių santuokų, išsūnijimo atvejų ir pan.¹⁶ Kai kurie už mėginimą išvykti apgaulės būdu buvo suimti kaip tėvynės išdavikai.¹⁷

Kam nebuvo leidžiama išvykti. Priežastys buvo gan konkrečios. Pvz., Klaipėdos punkte 1951 m. gegužės 5 d. buvo užregistruota 1100 asmenų, norinčių išvykti; sutvarkyti dokumentai ir buvo leista išvykti – 1016 asmenų, neleista ir palikta TSRS – 26 asmenys.¹⁸ Pagrindinės priežastys: santuoka su TSRS piliečiu, išsūnijimas, asmeninis prašymas, liga, kompromituojanti medžiaga ar kt.

Asmenų, neišleistų dėl santuokos su tarybiniu piliečiu, bylų analizė atskleidė keletą įdomių detalių: iš esmės tai buvo moterys vokiečių, atvykusios į Lietuvą ieškoti prieglobsčio ir darbo, neretai prieš ir per karą turėjusios šeimą ir vaikų, kurie dabar buvo arba žuvę, arba dingę be žinios; Lietuvoje jos pradėjo gyvenimą su vyrais lietuviais, kartais netgi rusais; kai kurios susilaukė vaikų; iš 10 užfiksuotų tokių atvejų oficialiai susituokusi buvo tik viena pora. Nors šitos poros ir pareiškė norą išvykti iš Lietuvos, bet dėl tokios šeiminių padėties turėjo čia pasilikti.

Kas slepiasi už kitų sausų ataskaitų / įskaitų skaičių?

Įsūnytas berniukas – Kenigsberge 1938 m. gimęs U., tėvų vardai / pavardės nežinomi; motinai 1945 m. labai sergant, tapo beglobiu, valkatavo, atsidūrė Lietuvoje, Plungės rajone. Čia jį priglaui-

¹⁴ Vokiečių, buvusių Kaliningrado srities gyventojų, perkėlimo iš Lietuvos TSR į Vokietijos Demokratinę Respubliką, operacijos planas, 1951 m. balandžio 30 d. *LYA*, f. K-1, ap. 16, b. 460, l. 226–228.

¹⁵ *LYA*, f. V-135, ap. 7, b. 32, l. 14–17.

¹⁶ Lietuvos TSR VSM, jos pareigūno Martavičiaus pranešimas M. Gedvilui. *LCVA*, f. R-754, ap. 13, b. 307, l. 39.

¹⁷ Klaipėdos apskrities komiteto sekretoriaus K. Liaudžio pranešimas A. Sniečkui. *LYA*, f. 1771, ap. 108, b. 18, l. 265.

¹⁸ Pagal Pranešimą apie agentūrinį-operatyvinį darbą vokiečių išskeldinimo į VDR operacijos metu. *LYA*, f. K-1, ap. 16, b. 693, l. 1–9.

dė valstietė Zuzana M., laiko jį savo sūnumi; berniukas lanko mokyklą, yra pionierius. Tvarkomi įvaikinimo dokumentai.

Pageidavo pasilikti Lietuvoje:

Ema Buršat, g. 1895 m. netoli Tilžės, raštinga, dirbusi virėja; nuo 1948 m. gyvena Skuode, tar nauja namų šeimininke pas gydytoją. Kadangi kompromituojančios medžiagos apie ją nėra, buvo leista pasilikti.

Augustė Lekutat, g. 1873 m., nuo Gumbinės, vyras mirė 1945 m., kur yra jos vaikai (du sūnūs ir trys dukterys), žinių neturi. Lietuvoje gyvena Panemunės kaime, Pagėgių raj. Vykti niekur nenori.

Apie kuriuos yra kompromituojančios medžiagos:

Luiza D., g. 1909 m., nuo Tilžės, pagal tautybę – šveicarė, Vokietijos pilietė; nuo 1947 m. pakaitomis gyvena tai Rytų Prūsijoje, tai Šilutės valsčiuje. Drauge su ja gyvena dvi dukterys, g. 1931 ir 1939 m. Vyras 1945 m. buvo suimtas karo komendantūros, šiuo metu gyvena VDR. Jos tėvas – šveicaras Emilis L. – rūpinasi atstatyti dukrai Šveicarijos pilietybę; Luiza D. kas mėnesį gauna iš Šveicarijos pasiuntinybės Maskvoje piniginę pašalpą. Tiriama, ar nėra užsienio žvalgybos agentė. Išvykti neleista.

Neleista išvykti dviem buvusiems karo belaisviams.

Neleista išvykti ir Arnoldui B., kurio pasirodymas surinkimo punkte, kaip rodo dokumentai, sukėlė didelę įtampą. Šis 1930 m. Olštynė gimęs kinomechanikas, 1942–1944 metais hitlerjugendo narys, po karo gyveno ir dirbo Hutfelde (liet. Antskrebiai, rus. *Širokodolje*) ligoninėje iki 1946 m. Ligoninę išformavus, pateko į lagerį. Nuo čia prasideda dvi jo skirtingos biografijos, vingiuodamos per kalėjimus, darbovietes, darbo kolonijas ir pan. Buvo atsiklausta Maskvos – ką su juo daryti? Arnoldui B. buvo užvesta byla ir jis perduotas į saugumo rankas¹⁹.

Išvykimas

Išvykimui buvo formuojami trys ešelonai:

– pirmasis Kaune (49 vagonai) – surinktiems Vilniaus, Kauno, Marijampolės surinkimo punktuose; ešelonu viršininkas mjr. Iljinovas;

– antrasis taip pat Kaune (55 vagonai) – surinktiems iš Kauno, Panevėžio, Šiaulių punktų; ešelonu viršininkas plk. Surmačius;

– trečiasis Pagėgiuose (50 vagonų) – surinktiems iš Pagėgių, Šilutės, Tauragės, Šiaulių ir Kaliningrado srities; ešelonu viršininkas mjr. Grigorjevas. Kiekviename ešelone buvo po du vertėjus, taip pat nemažos apsaugos grupės. Be to, vyko atskira operatyvinė grupė, subordinuota ešelonu viršininkui.²⁰

Iš Lietuvos ešelonai išvyko 1951 m. gegužės 10–12 d. Iš Kauno ešelonu Nr. 1 (viršininkas mjr. Iljinovas) – išvyko 1213 asmenų, iš Pagėgių ešelonu Nr. 2 (viršininkas mjr. Grigorjevas) – 1153, iš Kauno ešelonu Nr. 3 (viršininkas pplk. Michailovas) – 1329 asmenys. Ešelonų paskyrimo stotis buvo Černiachovskas [Išrutis].²¹

¹⁹ Pagal Pranešimą apie agentūrinį-operatyvinį darbą. *LYA*, f. K-1, ap. 16, b. 693, l. 10–11.

²⁰ Planas... *LYA*, f. K-1, ap. 16, b. 460, l. 229–230.

²¹ *LYA*, f. V-135, ap. 7, b. 327, l. 18.

ВРЕМЕННОЕ УДОСТОВЕРЕНИЕ **VORLAUFIGER PERSONALAUSWEIS**

Действительно на *Три года* gültig für *drei Jahre*

Идентификация настоящего удостоверения является:
Inhaber des Personalausweises

1. Фамилия, имя и отчество *Калвеит Елизавета*
1. Vor- und Zuname

2. Время и место рождения *20 июня 1921 г.*
2. Geburtszeit und -ort

3. Национальность *Литва*
3. Nationalität

4. Социальное положение *работница*
4. Sozialstand

5. Отношение к военной службе *не подлежит призыву*
5. Wehrdienstverhältnis

6. Состояние гражданского *замужем*
6. Familienstand

№ *01563*

Дата выдачи *28 июля 46*
Datum der Ausstellung

7. Как задана фотография *Туссовским РОМАН*
7. Wie gegeben die Photographie

8. На основании чего выдается удостоверение *Служба*
8. Auf Grund welcher Urkunde wird der Personalausweis ausgestellt

9. Место выдачи *г. Калининград*
9. Die bei dem Personalausweis abgegeben Urkunde

10. Подпись *Полковник*

11. Подпись *Полковник*

Elizabet Kalveit laikinasis liudijimas dviem kalbomis, išduotas 1946 m. Kaliningrado srityje

▲

1. Фам. *Калвеит*
2. Имя *Елизавет*
3. Отч. *Вильгельм*
4. Год рожд. *1921* 5. Место рожд. *г. Калининградской обл.*
6. Адрес *г. Калининградская обл. с/п. на*
7. Проф. (спец.) *не имеет*
8. Место работы, должность *Без определенных занятий*
9. Парт. *б/н* 10. Нап. *Матрона*
12. Окраска учета *переселенка из СССР в Германию*

№ *20* 4 1951 г. *Душкин*
(Фамилия состав. карточку)

Орган *Мин. сср*
УМВД Калинин обл.
отдел *2* отд.-ние *5*
сотр. *Душкин*
Форма разработки

№ _____ д/та регистр. _____ 19 ____ г.
Когда и где возникло дело _____ 19 ____ г.
Сдано в архив _____ 19 ____ г.
№ _____
Чей архив и фонд _____
Форма № 2

Elizabet Kalveit asmens liudijimas, išduotas 1951 m. Lietuvoje, rusų kalba

„УТВЕРЖДАЮ“
Министр Госбезопасности
Литовской ССР
гос. суд. секретарь
(подпись)
1951 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

о переселении бывшего жителя Калининградской области
в Германскую Демократическую республику

Я, начальник 2-го отдела УМГБ по Каунасской обл.
подполковник Терников (звание, фамилия) рассмотрел материалы
дела о переселении в Германскую Демократическую республику семьи
Каммвейт Елизабет Вильгельм
(фамилия, имя, отчество главы семьи)

НАШЕЛ:

что Каммвейт Елизабет Вильгельм 1921 года
рождения уроженка дер. Курлишкинен
территории Калининградской области, какими документами или материалами подтверждаются личности, результаты
справочных обстоятельств, по которым оказалась на территории СССР, где проживала, чем занималась, наличие
компрометирующие материалы

1. Каммвейт Елизабет Вильгельм 1921 года рождения уроженка дер. Курлишкинен Калининградской области, какими документами или материалами подтверждаются личности, результаты справочных обстоятельств, по которым оказалась на территории СССР, где проживала, чем занималась, наличие компрометирующие материалы

2. До 1937 года проживала по месту рождения, находилась на иждивении своих родителей занимавшихся сельским хозяйством. С 1937 до 1944 года работала по найму в гор. Гундбине Калининградской области. С 1944 до 1945 года проживала в дер. Минивал Калининградской области у родителей мужа. С июля 1945 года по сентябрь 1946 года работала в совхозе дер. Терчен Калининградской области, после чего до 1947 года работала в трамечной при госпитале в гор. Гундбине. В начале 1947 года будучи уволенной с работы выехала на территорию Лит. ССР с целью улучшить материальные условия своей жизни.

3. Каммвейт Елизабет Вильгельм 1921 года рождения уроженка дер. Курлишкинен Калининградской области, какими документами или материалами подтверждаются личности, результаты справочных обстоятельств, по которым оказалась на территории СССР, где проживала, чем занималась, наличие компрометирующие материалы

4 С прибытием в Лит.ССР стала работать по найму у крестьян в разных деревнях Каунасской области. В настоящее время проживает в дер. Куняжи Шаляйского района Каунасской области определенных занятий не имеет, выполняет случайные работы у частных лиц.

Из родственников имеет: отца - Беллфус Вильгельм Хенрик 1902 года рождения, муми - Камлвейт Вильм Август 1915 года рождения в период войны между СССР и Германией служил в немецкой армии где сейчас находится не известно. Сестра - Хофман Маргарита Вильгельм 1919 года рождения, дядя - Канейтис Фриц Фридрих 1899 года рождения место рождения ил также не известно.

У Камлвейт имеет дочь: 6 Камлвейт Бригита - 1951 года рождения, уроженка дер. Куняжи Шаляйского района Каунасской области Лит.ССР

Упомянутое подтверждается личными показаниями Камлвейт Е.В. и показаниями свидетелей - Бендфорайтис В.В., Гедге В.В. Нойман Ф.О., Колин К.О. а также временным удостоверением /взамен паспорта/ за № 01563 выданным 28.11.1946 года Гусевским РО МВД Калининградской обл.

7 По учетам Упр. МГБ Каунасской области Камлвейт Е.В. не проходит. Камлфранктерами на нее не расположены.

На основании изложенного
ПОЛАГАЮ

Семью Калвейт в составе
(указать фамилию, главу семьи)

глава семьи: Калвейт Елизабет Вильгельм
1921 года рождения, уроженка дер.
Куликимые Жмлинского района
со слов - в подданная Германии, без
определенной даты

дочь - Калвейт Бригита 1951 года
рождения, уроженка дер. Кулики-
мынского района Жмлинской области
Лит. ССР

Проживающих в дер. Куликимые Жмлинского р-на
согласно постановлению Совета Министров Союза ССР от 10 января 1951 года переселить в Герман-
скую Демократическую республику на постоянное место жительства.

Зам. Начальник 2 отдела УМГБ по Калининградской обл.
подполковник Чернышев

СОГЛАСЕН Начальник УМГБ по Калининградской обл.
полковник Синицын

Kalveit Elizabet g. 1921 Kulikiemyje [Gumbinės par.], vokiečių, Vokietijos pilietė, baigė 8 klases, apklausos metu gyvena Lietuvoje, Šakių raj. Kuprių kaime.

Iki 1937 m. gyveno su tėvais, po to iki 1944 m. dirbo Gumbinėje. Po karo dirbo žemės ūkyje, skalbykloje ir kt. 1947 m. pradžioje atvyko į Lietuvą, ketindama pagerinti savo materialines gyvenimo sąlygas. Daugiausia dirbo atsitiktinius darbus kaimuose, dabar gyvena Kuprių kaime; 1951 m. gimė duktė Brigita. Kur jos seserys, vyrai ir tėvai, žinių neturi. Kompromituojančios medžiagos apie ją nerasta. Siūlymas – Kalveit Elizabet ir dukra Kalveit Brigita gali išvykti į VDR.

Сов. секретно

С П Р А В К А

Граждане /ка/ Германской Демократической республики
Калвейт Елизабет Вильгельм, 1921 г.р. и вместе с ним/ней/

1. Калвейт Бригита, 1951 г.р.
2. _____
3. _____

В соответствии с постановлением Совета Министров Союза ССР от 10 января 1951 г. переселены из Литовской ССР в Германию и переданы представителями Германской демократической республики на железнодорожную станцию Черняховск Калининградской области 12 мая 1951 г.

Зам. начальника Жмлинского РО МГБ
УМГБ по Калининградской области
МАЙОР Васильев
ЗУБКОВ

Sprendimas perkeldinti buvusį Kaliningrado srities gyventoją į VDR. Kalveit Elizabet gyvenimo ir klajojimo Lietuvoje aprašymas [pagal prieš tai atliktų liudininkų apklausų rezultatus]; nutarimas – iškeldinti. Pažyma, kad Kalveit Elizabet ir Kalveit Brigita perduotos VDR atstovams Kaliningrado srities Černiachovsko geležinkelio stotyje 1951 m. gegužės 12 d. LYA, f. V-5, ap. 1, b. 25205.

3 lentelė rodo išvykusiųjų pasiskirstymą pagal pagrindinius socialinius-demografinius rodiklius. Iš patvirtintų (kam leista išvykti) 3762 asmenų faktiškai išvyko 3690²². Didžiausią dalį išvykusiųjų sudarė moterys – 47,5 procentus; beveik trečdalis buvo vaikai iki 16 metų amžiaus ir kas ketvirtas išvykęs – vyras. Pagal buvusią gyvenamąją vietą: iš Lietuvos TSR išvyko – 3415 (iš Klaipėdos apskrities – 961, Kauno – 1574, Šiaulių – 636, Vilniaus – 244), iš Kaliningrado srities – 190, Latvijos – 62, Ukrainos – 14, Baltarusijos – 9 asmenys.

Černiachovsko geležinkelio stotyje ešelonus pasitiko Vokietijos Demokratinės Respublikos atstovai, kurie ir perėmė iškeldinamuosius.

Ešelonų sąrašų analizė rodo, kad apie 40 procentų išvykusiųjų yra gimę pačiame Kenigsberge, apie 50 procentų – Rytprūsiose arba kitose Vokietijos vietose, dalis mažamečių vaikų gimė Lietuvoje klaidžiojimo metais. Iš pavardžių galima spėti, kad išvykstančiųjų būryje galėjo būti (ir buvo) lietuvių, gimusių Rytų Prūsijoje. Tačiau tarp išvykstančiųjų buvo ir tokių, apie kuriuos žinių stokoama. Keletas pavyzdžių: 3-iajame ešelone važiavo *mergaitė Monika, 10 metų amžiaus, gimusi Įsrutyje, daugiau žinių nėra*²³, 1-uoju ešelonu išvažiavo *vienišas Albinas (pavardė nežinoma), sūnus Juozo, gimęs 1938 m. Tapiau, Rytų Prūsijoje*.²⁴

3 lentelė. Vokiečių tautybės asmenų, gimusių buv. Rytprūsiose, išvykimo į VDR 1951 m. gegužės 10–12 d. iš Lietuvos, suvestinė

Iš:	Vilniaus	Kauno	Klaipėdos	Šiaulių	Iš viso iš Lietuvos	Baltarusijos	Ukrainos	Latvijos	Kaliningrado srities	Iš viso iš kitų regionų	Iš viso
Patvirtinta bylų (asmenims)	245	1606	985	651	3487	9	14	62	190	275	3762
Atvyko į surinkimo punktus, įsodinta į ešelonus ir išvyko	244	1574	961	636	3415	9	14	62	190	275	3690
Iš jų: vyrai,	46	377	273	148	804	5	2	23	78	108	912
moterys,	122	798	425	295	1640	3	10	26	75	114	1754
vaikai iki 16 m.	76	439	263	193	971	1	2	13	37	53	1024
Iš jų: šeimų skaičius,	48	310	186	125	669	---	2	7	21	30	699
šeimų nariai,	120	819	557	340	1836	---	4	22	62	88	1924
vieniši (suaugę),	112	661	359	253	1385	8	10	35	120	173	1558
našlaičiai iki 16 m.	12	94	45	43	194	1	---	5	8	14	208
Išvengė (atsisakė) perkėlimo	---	4	6	8	18	---	---	---	---	---	18
Nerasta gyvenamojoje vietoje	1	20	3	---	24	---	---	---	---	---	24
Palikta TSRS dėl ligos, ne-leista išvykti dėl įv. priežasčių	---	8	15	7	30	---	---	---	---	---	30

Apskaičiuota autorės pagal LYA, f. 135, ap. 7 bylų medžiagą.

²² Gegužės 12 d. duomenys, pasirašyti pplk. Grišino. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 327, l. 116. Galime rasti ir vėliau, 1951 m. lapkričio 22 d., rašytą Vasevo ataskaitą, kurioje išvykusiųjų skaičius yra 3695. Ibid., l. 134. Gan tipiškas atvejis, kai skirtingu laiku skirtingų pareigūnų rašytose ataskaitose skaičiai nesutampa.

²³ Įrašas ešelonų sąrašuose. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 340, l. 45.

²⁴ Ibid., b. 338, l. 92.

Gimimo vieta buvo vienas svarbiausių kriterijų, įrodančių genetinį ryšį su Rytų Prūsija ir nulėmusių žmonių likimus. Būtent pagal šį kriterijų vieni išvyko, kitiems tai nebuvo leista. Štai vienas pavyzdys. Ištrauka iš perliustruoto laiško:

<...> Iki šiol mes dar tikėjomės, kad greitai gyvensime pas jus. Bet prieš savaitę mus iškviėtė vietinė policijos valdžia. Tik pagalvok, ką jie mums pasakė: mamai ir man negalima išvykti, nes mes gimusios Klaipėdoje, o vaikai gimė Kenigsberge, t. y. pagal juos – Vokietijoje, ir aš galinti vaikų išleisti į Vokietiją. O Klaipėdą jie laiko lietuvišku miestu ir todėl mudviem su mama pareiškė, kad mes – lietuvės <...> (Klaipėdos rajonas)²⁵.

Išvykimo užkulisiai

Palikę techniskąją deportacijos pusę, pamėginkime pažvelgti į vyksmą iš kito taško.

Viena iš aktyviausių, jei ne pati aktyviausia, institucija šiame procese buvo valstybės saugumo ministerija (MGB). Jos dėmesys visą laiką buvo nukreiptas į vokiečių tautybės / pilietybės asmenis, tačiau rengiantis juos iškeldinti reikėjo specialių priemonių. Jos buvo numatytos, suderintos ir patvirtintos jau 1951 m. kovo–balandžio mėn. Pagrindinis tų priemonių tikslas buvo nustatyti asmenis, priešiškaai nusiteikusius, apgaulės būdu užsiregistravusius išvykti; buvo baiminamasi, kad šis išvykimas gali tapti ryšio kanalu Lietuvoje veikusiam pogrindžiui. Todėl kiekvienas, pareiškęs norą išvykti į Vokietiją, buvo labai atidžiai apklausinėjamas ir jis pats, ir jo kaimynai, pažįstami; visų ryšiai buvo tikrinami, buvo nustatinėjamos pažiūros, vertinimai, ketinimai. Todėl į pasirengimo išvykti eigą buvo infiltruoti saugumo darbuotojai arba agentai. Dokumentai rodo, kad praktiškai beveik visas išvykstančiuosius aptarnaujantis personalas buvo saugumiečiai.

Be bendrų operatyvinio darbo principų, kartais būdavo formuluojamos ir konkrečios užduotys. Pvz., Kauno srities VSM valdyba buvo įpareigota parengti agentus, asmeniškai pažinėjusius Skirmantą ir pasiūsti juos į surinkimo punktus²⁶ tam atvejui, jeigu legendinis Lietuvos partizanas Juozas Lukša kartais mėgintų išvykti iš Lietuvos, prisidengęs rytprūsietiška kilme.

Be išorinių veikėjų, buvo būtina turėti „savus“ žmones ir tarp išvykstančiųjų. Saugumiečiai būgštavo, kad iš Lietuvos nebūtų išvežti ginklai, valiuta, brangenybės, antisovietiniai dokumentai ir pan. Todėl tarp besirengiančių išvykti vokiečių buvo ieškoma (ir verbuojama) patikimų asmenų. Be abejonės, jie buvo randami. Tai tokių „šnibždukų“ pastangomis buvo „surasta“ ir likviduota visa „banditų teroristų“ grupė, vadovaujama *Mėnulio* slapyvardžiu prisidengusio asmens, kuris mėgino legaliai pasinaudoti išvykimu ir pasiekti Vakarų Vokietiją. Visi grupės nariai buvo rytprūsiečiai, gyvenę ir veikę Lietuvoje.²⁷

Visos agentūrinės priemonės ir veiksmai buvo koordinuojami per surinkimo punkto operatyvinės grupės vyriausiąją. Operatyvinės grupės buvo atskaitingos surinkimo punkto komendantui. Vietose, kur telkėsi mažesnės vokiečių grupės, operatyvinėse brigadose dirbo 3–5 pareigūnai.

Iš ataskaitų žinome, kad Černiachovsko stotyje iš vieno ešelono buvo išsodinta moteris ir suimta kaip „tėvynės išdavikė“. Šį atvejį verta panagrinėti detaliau, nes atsiskleidžia metodai, kaip klastingai veikė saugumo struktūros.

²⁵ Iš VSM 1951 04 05 spec. pažymos. *LYA*, f. K-1, ap. 10, b. 107, l. 144.

²⁶ Buvusių Kaliningrado srities gyventojų iškeldinimo iš Lietuvos TSR į VDR operacijos planas, patvirtintas saugumo ministro Gailevičiaus 1951 m. balandžio 30 d. *LYA*, f. K-1, ap. 16, b. 460, l. 228.

²⁷ V.s. Spec. pranešimas apie likviduotą teroristinę banditų grupę (agentūrinė byla *Bekilmiai*) Lietuvos TSR VS ministrui gen. mjr. Kapralovui. 1951 m. gegužės 26 d. Pasirašo Klaipėdos srities VSM skyriaus viršininkas Seninas. *LYA*, f. K-1, ap. 16, b. 693, l. 34–42.

Vendelė Vinkler, g. 1918 m. Vienoje, vokiečių ir Vokietijos pilietė, diplomuota stenografistė, ne-teista, Lietuvoje gyveno Žagarės rajone, Juškaitių kaime. Besiruošiant išvykti į Vokietiją, išsiaiškinta, kad iki 1940 m. ji gyveno tėvų išlaikoma Vienoje, karo metais dirbo įvairiose įmonėse, 1944 m. po kontuzijos atvyko į Goldapę, o po Vokietijos kapituliacijos 1945 m. lapkričio mėn. atvyko į Šilutę Klaipėdos apskrityje. Tačiau iki 1950 metų neturėjo nuolatinės gyvenamosios ir darbo vietos, buvo ir kitose vietose Lietuvoje, kol pasiekė Žagarę. 1950 m. milicijoje užsiregistravo išvykti į Vokietiją. Giminės gyvena Berlyne, su jais susirašinėja. Tačiau saugumo agentas šaltinis „D“ pranešė, kad minima moteris iš tikrųjų gimė Rygoje, yra latvė, karo metu tarnavo vokiečių armijoje, po karo dirbdama Rygoje iššvaistė didelę valdiškų pinigų sumą ir dėl to gavo slėptis Lietuvoje.

Reikėtų pridurti, kad žmonių su dvigubomis ar net trigubomis biografijomis pokario metais pasitaikydavo nemažai. Iš Vinkler bylos neaišku, kaip buvo tikrinamos visos gautos žinios, bet įdomiau-sia – numatytos ir patvirtintos priemonės: netrukdyti V. Vinkler įsėsti į traukinį, o Lenkijos pasienyje išlaipinti ir suimti kaip tėvynės išdavikę; laikytis konspiracijos, jos dokumentus tvarkyti kaip tikrus ir t. t.²⁸ Kaip minėta, taip ir buvo padaryta. Apie tolesnį moters likimą galima tik spėlioti.

Be faktinių žinių patikros, saugumiečiams rūpėjo ir išvykstančiųjų nuomonės, vertinimai, ke-tinimai. Dėl to jau nuo 1951 m. sausio mėn. buvo suaktyvintas korespondencijos su Vokietija perliustravimas. Laiškuose, siunčiamuose giminaičiams į Vokietiją, atsispindi įvairiopus žmonių nusiteikimas ir vertinimai. Pateiksime keletą pavyzdžių.

Teigiami vertinimai:

<...> šiandieną rašau tau džiugų laišką, greitai atvažiuosime pas tave, bet šį kartą iš tikrųjų. Visi vokiečiai, čia esantys, turi išvažiuoti į Vokietiją. Mes jau turime rankose išvažiavimo dokumentus su fotonuotraukomis. Mes išvažiuosime iš Šakių į Marijampolę, o iš ten per Varšuvą į Vokietiją. Gavome po 50 rb. kelionei, maisto ir šiltų drabužių. Vokiečiai džiaugiasi ir yra susijaudinę <...> (Šakių rajonas).

Kai kurie neslepia savo ketinimo vėliau išvykti į Vakarų Vokietiją:

<...> prieš kelias dienas gavome išvažiavimo dokumentus, labai prašau, gauk man leidimą išvykti pas jus. Kai tik atvažiuosiu į Vokietiją, tučiuojau tau parašysiu, ir tu man atsiųsi leidimą <...> (Širvintų rajonas).

Kiti abejoja, ar tikrai bus išvežami į Vokietiją:

<...> mums pasakė, kad greitai mus išsiųs. Bet mes jau nebenorime tikėti, nes iki šiol mus pa-prasčiausiai vedžiojo už nosies ir daugiau nieko <...> (Skaidvilės rajonas).

<...> Vasario 5 mes jau turėjome būti Kaune. Šiandieną jau vasario 8, o mes vis dar Lietuvoje. Nese-niai ėjome į Parnaravą ir milicijoje klausėme, kodėl delsiama. Mums paaiškino, kad dėl šalčių negalima išsiųsti tokio transporto, kuriame važiuos ir vaikai. Čia kažkas ne taip. Juk tai jau trečias kartas, kai jie mus vis žada išsiųsti... Aš daugiau jais nebetikiu, jie mus laiko kvailiais <...> (Vilkijos rajonas).

Kai kuriuose laiškuose saugumiečiai įžvelgė ir nacionalinio pagrindžio propagandos apraiškų:

<...> Brangieji! Neaiškumas dėl išvykimo į Vokietiją man neduoda ramybės. Plius dar lietuvių pliurpalai, kad mes neturėtume džiaugtis transportu išsiuntimu į Vokietiją, nes prasidės karas ir tuomet mus išveš arba į lagerį, arba į Rusiją. Na, bet aš kol kas neprarandu vilties ir netikiu, kad greitai prasidės karas <...> (Tauragės rajonas).

<...> Turiu tau pasakyti, kad mes <...> matome, čia iš mūsų išsiurbis paskutinį kraujo lašą <...> (Šakių rajonas).

<...> Jeigu iki pavasario transporto nebus, tai vasarą pamėginsime eiti pėsčiomis. Mes čia jau viskuo sotūs iki gerklės ir tai kainuoja mūsų gyvenimus <...> Jau šešeri metai, kaip mes gyvi palaidoti. Iš visko sprendžiame, kad einame pasitikti savo prapulties <...> (Vilkijos rajonas).

Ar perliustruoti laiškai²⁹ pasiekdavo savo adresatus, duomenų nerasta.

²⁸ Pažyma apie V. Vinkler. Visiškai slapta. LYA, f. K-1, ap. 16, b. 460, l. 254–255.

²⁹ Visi cituoti pavyzdžiai imti iš 1951 m. balandžio 5 d. Lietuvos TSR saugumo ministro pavaduotojo plk. Martavičiaus spec. pranešimo LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui. LYA, f. K-1, ap. 10, b. 107, l. 140–144.

Чеховичи

МИНИСТЕРСТВО ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ Литовской ССР

ВХОДЯЩАЯ СОВ. СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО „ВЧ“ 58

КАЛИНИНГРАД

ПОМ НАЧ 2 ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ МГБ СССР - ПОЛКОВНИКУ -
товарищу ВАСЕНКОВУ
г. Вильнюс

С В О Д К А

О ходе подготовки к переселению немцев в ГДР по Калининградской области по состоянию на 28 апреля 1951 года.

I. Всего зарегистрировано немцев на переселение - 191 чел.

II. Оформлено дел на переселение на 190 человек, из них:

а/ утверждено дел к переселению на 190 человек.
б/ выявлено не подлежащих на выезд в ГДР - 110 чел.
в/ Оставлено подлежащих на выезд в ГДР по разным причинам - 2 чел.
г/ Находится на утверждении дел - 1
д/ В стадии дооформления дел - нет.

III. По утвержденным делам к переселению проходит 190 чел.

из них:

а/ мужчин - 80 человек
б/ женщин - 75 "
в/ детей до 16 лет /обоего пола/ - 35 чел.

в том числе:

а/ семей 21 на 62 человека.
б/ одиноких 122 человека.
в/ Детей без родителей до 16 лет обоего пола - 6 чел.

IV. Арестовано из числа зарегистрированных на выезд в ГДР - 6 ч.
V. В стадии оформления дел - нет.

№ 559

28. апреля 1951 г. Нач. 2 отдела УМГБ Калининградской обл. - Подполковник Зарубецкий.

Начальник Калининградского Управления МГБ
Полковник - ФЕДОТОВ.
Лопин
Передан МАКАРЕНКО

Принята в 15 час. 00 мин. 28. апреля 1951 г.
и зарегистрирована по журналу входящий № _____

Ответ. деж. по МГБ Лит. ССР _____

Заказ 1038-50

Žinių apie pasiruošimą iškeldinti vokiečių tautybės asmenis iš Kaliningrado srities suvestinė, 1951 m. balandžio 28 d. Perduota VČ [specialus aukšto dažnumo ryšys tarp vyriausybinių institucijų].
LYA, f. V-135, ap. 7, b. 327, l. 58

Vietoj išvadų

Tyrimo eiga ir archyvinių dokumentų analizė padiktavo kai kurias išvadas.

Potsdamo konferencijoje nebuvo svarstomas statusas tų vokiečių, kurie buvo likę Kenigsbergo regione. J. Stalinas konferencijos metu leido suprasti, jog gyventojų ten nebėra. Taip dešimtys tūkstančių Vokietijos piliečių, karui baigiantis atsidūrusių Rytų Prūsijos šiaurės rytuose, iškrito iš Potsdamo susitarimų veikimo sferos. Jiems nebuvo taikomos repatriacijos taisyklės; taigi šia prasme TSRS neturėjo jokių juridinių prievolių šiems asmenims. Taip pat nereikėjo sąjungininkams teikti apie juos jokios informacijos: nei apie likusiųjų skaičių, nei apie jų deportacijos galimybes ir pan. Vadinasi, šių žmonių likimas visiškai priklausė nuo naujos administracijos, taip pat ir nuo asmeninių J. Stalino planų.

Vos tik užėmus Kenigsbergą, natūraliai prasideda regiono militarizacija, kuri vėliau įgaus centralizuotą ir kryptingą pobūdį. Civilių gyventojų reikalus centrinė valdžia pradeda spręsti tik 1946 metais.

Neįmanoma vienpusiškai įvertinti Rytų Prūsijos etninių gyventojų iškeldinimo iš jų Tėvynės. Būtina atskirti politiką, vykdomą valstybės mastu, ir represinių organų veiklą. Tikroji realybė buvo ir prožiška, ir tragiška.

Rytų Prūsijos etninių gyventojų iškeldinimas iš Lietuvos yra tik tąsa tos politikos, kuri buvo nuosekliai vykdoma, siekiant įsisavinti naują teritoriją – jos „valymas“ nuo kilminių gyventojų.

Ar 1951-aisiais jau buvo išspręstas *Kaliningrado vokiečių* klausimas?

Vėlesnių metų saugumo ir milicijos struktūrų dokumentų (ataskaitų) analizė rodo, kad ne, nebuvo. Tik šiek tiek pasikeitė statistinių žinių struktūra. Mat respublikoje jau buvo pasibaigusi pasportizacija, taip pat ir repatriacija, buvo baigęsi ir masiniai trėmimai. Visi šie veiksniai pakeitė gyventojų struktūrą pageidaujamų / nepageidaujamų (lojalių / nelojalių) sistemai asmenų atžvilgiu.

1952 m. gruodžio 15 d. TSRS VSM direktyva Nr. 202 nurodė patikslinti Lietuvoje gyvenančių vokiečių tautybės asmenų, gimusių Kaliningrado srityje, pilietybę. Ši direktyva buvo pats svarbiausias dokumentas iki pat 7-ojo dešimtmečio, nurodęs, kaip reikia traktuoti vokiečių tautybės asmenis. Regis, šiuo atveju nebebuvo svarbu jų skaičius ar gyvenimo sąlygų būklė. Svarbu buvo pilietybė.

Visi TSRS gyventojai, ypač vokiečių tautybės, 5–6-ajame dešimtmečiais buvo diferencijuojami pagal kitus kriterijus. Pirmasis jų buvo, ar asmuo priėmė tarybinę pilietybę, ar ne. Vokiečių tautybei save priskiriančių žmonių grupių Lietuvoje buvo ir kitokių: Lietuvos vokiečiai, išvykę pagal 1941 m. sausio 10 d. Gyventojų mainų sutartį ir karo metu arba po jo sugrįžę į Lietuvą, repatrijavusieji iš DP stovyklų, Klaipėdos krašto kilminiai gyventojai (jie dažniausiai buvo suvokiami kaip vokiečiai), na ir Kaliningrado vokiečiai. Visi, nepriėmusieji tarybinės pilietybės, juridškai buvo įvardijami kaip *asmenys be pilietybės*. Šios kategorijos asmenys buvo įtraukiami į atskirą įskaitą. Visiems Kaliningrado vokiečiams (kaip ir Klaipėdos krašto gyventojams), neturintiems TSRS pilietybės, būdavo sudaromos bylos.³⁰ Šitaip jie buvo nuolatiniam represinių struktūrų akiratyje.

Peržvelgus 1952–1956 m. saugumo ir milicijos ataskaitas, pastebimos dvi tendencijos: statistikos užfiksuotų pilietybės neturinčių asmenų Lietuvoje visuomet esama apie 2,5–3 tūkstančius; tarp jų Kaliningrado vokiečių – apie 180–215, tendencija yra mažėjanti³¹.

Taigi statistika keitėsi. Vienas kitas oficialiai išvyko į VDR, vienas kitas priėmė tarybinę pilietybę ir buvo išbrauktas iš įskaitinių sąrašų... Galiausiai, jeigu kokiame respublikos rajone tokių

³⁰ Štai vienas tokių nurodymų: <...> *nustačius vokiečius, anksčiau gyvenusius Kaliningrado srityje ir neturinčius TSRS pilietybės, jiems pageidaujant išvykti, kiekvienam paruošti išvykimo bylą, priimti nutarimą ir persiųsti į TSRS MVD Vyriausiąją Milicijos valdybą patvirtinimui. Jeigu asmuos pareiškė norą tapti TSRS piliečiu, jam sutvarkius bylą priimti galutinį sprendimą. Šiuo atveju reikia kreiptis į Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumą, kad jis priimtų galutinį sprendimą.* – Iš instrukcijos 1953 05 18 miestų milicijos skyriams. *LYA*, f. 103, ap. 1, b. 4, l. 25.

³¹ *LYA*, f. 103, ap. 1 bylą medžiaga.

vokiečių vis dėlto keletas atsirasdavo, juos grupuodavo / sumuodavo į bendresnę statistinę eilutę. Todėl griežtąja prasme vėliau kalbėti tik apie *Kaliningrado vokiečius* nebegalime; dažniausiai jie grupuojami su Klaipėdos krašto vokiečiais. Jų klausimas ir statusas Tarybų Sąjungoje galutinai bus išspręstas tik 1958-aisiais ir vėlesniais metais.

Išvykus etniniais šios teritorijos gyventojams, Kaliningrado sritis tapo homogeniškai sovietinė, o Kenigsbergas ir Rytų Prūsija (pačia plačiausia prasme) liko tik istorijos faktas. Taip stalininis režimas pamažu atsikratė jam nereikalingų, ideologiškai svetimų žmonių.

Literatūra

- ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė. Karaliaučiaus-Kaliningrado srities civilių gyventojų padėtis 1945–1951 metais. In *Acta Historica Universitatis Klaipedensis, VIII*. Klaipėda, 2001, p. 91–124.
- ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė. The Soviet Policy towards the „Kaliningrad Germans“. In *IMIS-Beiträge. Eingliederung und Ausgrenzung. Beiträge aus der Historischen Migrationsforschung* / Hrsg. von J. OLTMER. Heft 12/1999, S. 93-114.
- BECKHERRN, E., DUBATOV, A. *Die Königsberg-Papiere*. München: Verlag Langen Mükker, 1994.
- KIBELKA, Ruth. *Volkskinder: Grenzgänger on der Memel*. Berlin: BasicDruck, 1996.
- PELECKIENĖ, Silvija. *Sugriautų namų vaikai: žmonės ir likimai*. Klaipėda: Rytas, 1995.

SOLUTION (?) OF THE CASE “KALININGRAD GERMANS”: LITHUANIA, 1951

Arūnė Liucija Arbušauskaitė

Klaipėda University, Lithuania

Summary

On the 11 of October, 1946, a decision known as Secret Resolution Nr. 3547-1169, – „On the deportation of Germans from the Kaliningrad region to the Soviet occupation zone of Germany“ was enacted by the Council of Ministers of the USSR. Immediately, official directives appeared that detailed how the deportation was to be carried out. The deportation of the ethnic people of East Prussia occurred from 1947-1949 in various phases. In November, 1949, a report on the execution of the operation to the Moscow authorities stated – there were no Germans left in the Kaliningrad region.

After the eviction of the ethnic people from the Königsberg/Kaliningrad region in 1947-1949, the MGB of the USSR began searching for them in the neighboring republics- first in Soviet Lithuania.

People from the Königsberg/Kaliningrad region fled to Lithuania because of the famine and in search of a job or bread. How many were there? There are hypothesis that 5-7 thousand or more people from Kaliningrad roamed Lithuania in 1946-1947. They had no documents, no permanent place to live, no job, and no bread. They had no human rights. People from the former East Prussia roamed through Lithuania in the search of a place to live. We can only wonder how the ethnic inhabitants of East Prussia managed to survive in Lithuania where the NKVD army waged and mass deportations to Siberia took place.

At the end of 1949, the Head of the militia department of the MGB ordered its units in Soviet Lithuania to register „Germans and persons who were native inhabitants of the Kaliningrad region“ and also to investigate their situations. In such wise, the official term *Kaliningrad Germans* appears.

Thus during 1949/1950 the MGB in Lithuania and the militia succeeded in registering former *Kaliningrad Germans*. Documents show that the number of people under the observation of the

militia was fluctuating. By May 10 1950, the militia units had registered 3,274 Germans born in East Prussia. But after the order to register them was issued, only 2,816 of them were found.

A repatriation inspector Eidukaitis of the Klaipėda Executive Committee described the situation of such people in this informative way:

Statement December 14, 1950... After my arrival at Pagėgiai, the chairman of the region suggested to me to appoint a commission and then visit the Germans' camp. I invited a commissioner of the MGB... He was entrusted with the care of those Germans. Chairman Bučys, called out sanitary inspector of the Pagėgiai County, doctor Menžinskaitė. The three of us visited the camp. After the exploration of the situation at the camp we drew up a report. There are 215 persons in the camp, including children. The situation is unbearable, it couldn't be worse. The inhabitants do not resemble people. They are dirty and dressed in rags. They live only by begging. Diseases rage. Five persons are already in the hospital. During our visit, we found two more sick people whom we took to the hospital. In total there are 415 Germans in Pagėgiai County. Almost one third of them are unable to work. They are not even able to beg enough to survive and no one is taking care of them. In Telšiai region there are about 100 Germans citizens. Their living conditions are the same as in Pagėgiai...

He concludes with this emotional note: *All the Germans are asking the Soviet authorities to send them to Germany as quickly as possible. Is it possible to transfer the people in such a condition[to Germany]?*

The Head militia department of the MGB initiated the transfer of the Kaliningrad Germans from Lithuania to the GDR. The Council of Ministers of the USSR passed a resolution on 10 January, 1951 to enable the Committee to plan and carry out the transfer. The Council of Ministers of Soviet Lithuania provided financial resources for the deported Germans.

The deportation of the Kaliningrad Germans was performed by MGB 2 department of Soviet Lithuania (headed by Major Vasev). It was under the supervision of the USSR MGB 2nd department (headed by Colonel Vasenkov), and Soviet Lithuania MGB „A“ department (headed by Lieutenant Colonel Grishin).

In order to congregate the Kaliningrad Germans for deportation in the republic, eight posts were organized in Vilnius, Kaunas (the biggest one), Marijampolė, Šiauliai, Panevėžys, Šilutė, Pagėgiai, Tauragė. In Vilnius, as well as in Šiauliai, the deportees from Byelorussia, the Ukraine, and from Latvia were to be brought. Between 25 and 30 April, there were orders to deliver all the deportees to the posts where they were examined by a physician, cleaned and dressed, and fed once per day. From 5 to 11 May, all of them received iron rations for five days in the posts and for five days of travel. The deportees' documents were examined for the last time. There were cases of former Klaipėda or other district inhabitants who claimed German origin. Lithuanians deliberately deceived the authorities by indicating East Prussia as their birth place, engaging in mixed marriages, adopting children and so on. Some of those were arrested as traitors to their motherland.

Three trains were prepared for the deportees: in Kaunas – from Vilnius, Kaunas, Marijampolė; in Kaunas – from Kaunas, Panevėžys, Šiauliai; in Pagėgiai – from Pagėgiai, Šilutė, Tauragė, Šiauliai and Kaliningrad region. The destination of the trains was Chernyakhovsk.

The trains departed from Lithuania on 10-12 May, 1951. From Kaunas, train Nr. 1 carried 1213 persons; train Nr. 2 from Pagėgiai – 1153 persons; from Kaunas, train Nr. 3 – 1329 persons. The total number of people was 3695 persons (919 men, 1755 women, 1021 children).

At the Chernyakhovsk railroad station, the trains were met by representatives of the GDR, who took over the deportees.

The investigation of the trains' lists proved that about 40 percent of the deportees were born in Königsberg, about 50 percent in East Prussia or other parts of Germany. Some of the children were born in Lithuania during the wandering period. The family names show that there were also Lithuanians born in Germany. For example, there was a „single Albinas, son of Juozas, family name not known, born in 1938, in Tapiau“ in the first train. For those children their birthplace became the single most important factor in determining the future course of their lives. This was also how during Stalin's regime, people, who were ideologically unacceptable, were disposed of. The principal result of these deportations of unnecessary, ideologically foreign people was that East Prussia became homogeneously Soviet and all that remained of Königsberg and East Prussia were historical facts.

It only remains to answer the main question – whether the problem of *Kaliningrad Germans* was finally solved in 1951? Answer is no. The case of people, who originated in East Prussia, was only determined in the sixties, but this is another story.

РЕШЕНИЕ (?) ВОПРОСА «КАЛИНИНГРАДСКИХ НЕМЦЕВ»: ЛИТВА, 1951 ГОД

Аруня Люция Арбушаускайте

Клайпедский университет, Литва

Резюме

Миграционный процесс – депортация «Калининградских немцев» из Литвы в 1951 году – до сих пор остается совершенно неизученным. Видимо, имеет место два фактора: специфика потока (слишком малое количество депортируемых и их непринадлежность к Литве) и несоответствие процесса к современной классификации депортаций из Литвы.

Почему нам важен именно этот анализируемый поток? Выселение «Калининградских немцев» из Литвы является прямым результатом окончания Второй мировой войны. Так как оба этих значимых событий разделяет шесть лет, можем сформулировать вопрос – решается окончательно или нет вопрос «Калининградских немцев» в Литве в 1951 году? Автор пробует ответить на этот вопрос, который закодирован под вопросительным знаком в названии статьи.

Что же означает термин «Калининградские немцы»?

Вполне вероятно, что термин зарождался как рабочий термин в кабинетах правоохранительных органов при столкновении с людьми из Калининградской области. В целях идентификации, классификации и учета подобных лиц. Единственный легко узнаваемый параметр – принадлежность человека к Восточной Пруссии (чаще всего – место рождения). Второй санд термина – *немцы* – вовсе не означал национальность, ибо человек мог оказаться в равной мере – литовцем, поляком, немцем и прочее. Это очевидно по анализу списков эшелонов депортируемых.

Краткая предистория вопроса

Вопрос о гражданском населении, оставшемся в регионе Кенигсберга/Калининграда после войны, решался по двум каналам: согласно указаниям центральных властей, которые нередко запаздывали; по решениям (и пониманию) местных властей, которые определялись

механизмом человеческой деятельности другого уровня: во-первых, местное управление сразу после окончания военных действий на местах принадлежало военным, которые местное население воспринимало лишь как вражеское (соответственно было и обращение с ним); во-вторых, разрушенная экономическая инфраструктура территории не восстанавливалась длительное время (или восстановление шло слишком медленно). Все эти факторы детерминировали несказанно низкие параметры повседневной жизни (жилье, работа, пропитание). Это положение во-первых сказалось на оставшемся местном (и не только) населении.

Крайне тяжелым было положение сирот. Они превратились в безпризорников, бродили по руинам, голодали, воровали. Весной 1946 г. в области было зарегистрировано 1156 сирот. Был даже издан указ *Об организации детских домов для немецких сирот* (1946 04 02, № 96), который предполагал создание девяти детских домов в объеме 200-250 мест в каждом. Военные коменданты обязывались собрать сирот и предоставить их в детдома. Однако эта форма защиты не охватывала ВСЕХ оставшихся в области детей.

В 1947 г. были приняты распоряжения, которые определяли выселение немецкого населения из области в Германию. Массовая депортация немецкого населения началась в 22 10 1947.

В 1947–1949 гг. в Германию из области было депортировано всего 102 125 человек. Считалось, что выселение немцев из Калининградской области завершено.

Осенью 1949 года происходит последняя «чистка» Калининградской области от немецкого населения. 19 ноября покидает Калининград последняя организованная группа депортируемых – 1384 человека. Позже след бывшего населения бывшей Восточной Пруссии следует искать в Литве. На территории Калининградской области этнических жителей практически не осталось.

Литва, 1951 год

Гонимые голодом 1946-1947 года, жители Кенигсбергско/Калининградского региона пытались найти кров, работу и хлеб в Литве. *«Идите в Литву, там спасетесь»*, - такими словами прощалась умирающая от голода мать со своими детьми.

И они (не только дети, но и взрослые) старались разными путями добраться до обетованной Литвы. Шли по одному, шли группами, добирались не только до приграничных, но и более дальних литовских деревень. Сколько их, бесправных, без документов, без каких либо источников существования бродило по дорогам Литвы, ответить невозможно. Судьба каждого из них – отдельное трагическое повествование.

Выселив этнических жителей Восточной Пруссии, начинается проческа соседних республик. В конце 1949 г. Главное управление милиции МГБ СССР приказывает соответствующим структурам в республике взять на учет *лиц немецкого происхождения, родившихся и действующих жителей Калининградской области* и расследовать их положение.

Попытки сосчитать этих лиц показали, что практически трудно установить реальное их число. Люди (как уроженцы Восточной Пруссии, так и литовцы, их приютившие) не понимали – отчего вдруг милиция начала ими интересоваться? И так, логично, что часть людей стали скрываться или скрывали свое настоящее происхождение. Поэтому количество лиц, учтенных милицией, постоянно колеблется.

Так, на 1950 05 10 взято на учет 3 274 уроженца Восточной Пруссии; после повторной регистрации на 1950 12 01 таких установлено лишь 2 816.

О положении «Калининградских немцев» в Литве красочно свидетельствует доклад инструктора отдела по репатриации Клайпедского облисполкома Эйдукайтиса В. от декабря 1950 г.:

В Пагегяй председатель райкома мне рекомендовал посетить «немецкий лагерь». Там находится 215 человек, учитывая детей. Положение в лагере нечеловечно, хуже быть не может. Жители непохожи на людей, оборваны, все грязные. Проживают на попрошайничестве. Начинает свирепствовать дезинтерия. Пять человек уже в больнице Пагегяй. Приехав застали еще два заболевших, которых на машине я отвез в больницу. Всего в Пагегяйском районе находятся 415 граждан Германии. Почти треть из них нетрудоспособна. Не в силах даже и попрошайничать, но никто о них и не заботится <...> Все граждане Германии просят о помощи от Советского правительства и скорейшего отправления их в Германию.

Разве возможно их в таком положении отослать в Германию?

Приходили вести о катастрофическом положении Калининградских немцев и из других районов республики.

Обработав первичные данные по республике, Главное управление милиции при МГБ инициирует «Калининградских немцев», находящихся в Литве, переселить в ГДР. Совмин СССР 10 января 1951 года решением № 78-35 с дает разрешение провести депортацию и устанавливает порядок ее проведения. Своим ходом Совмин ЛитССР 31 марта 1951 г. Решением № 246сс утверждает финансовое обеспечение операции. Так как лиц, нуждающихся в депортации, оказалось выше планируемого числа, смета была срочно пересчитана и заново утверждена 27 апреля.

Для сбора депортируемых в республике было создано восемь пунктов сбора: в Вильнюсе, в Каунасе (главный), Мариямполе, Шяуляй, Паневежисе, Шилуте, Пагегяй и Таураге. В Вильнюсский пункт направлялись депортируемые из Украины и Белоруссии, в Шяуляй – из Латвии. Последних немцев, найденных в Калининградской области, доставили в Пагегяй. Термин для собрания и доставки людей был установлен 25-30 апреля.

В пунктах сбора людей санитарно обследовали, их умывали, одевали; один раз в сутки они получали горячее питание. С 5 по 11 мая всем был выдан сухой паек на 5 дней в пункте и 5 дней в пути.

Перед отправкой в последний раз тщательно проверялись документы. Случалось, что бывшие жители Клайпедского края или других районов республики, как немцы, так и литовцы осознанно обманывали, указывая место своего рождения Восточную Пруссию; случались смешанные браки, усыновления и прочее. Некоторые за желание уехать путем обмана были задержаны как предатели родины.

Для отправления формировались три эшелона. Первый в Каунасе – для собранных в Вильнюсе, Мариямполе и Каунасе; второй тоже в Каунасе – для собранных в Каунасе, Паневежисе, Шяуляй; третий в Пагегяй – из Пагегяй, Шилуте, Таураге, Шяуляй и Калининградской области.

Эшелоны из Литвы отправились 10-12 мая 1951 года. Всего уехало 3695 человека. На вокзале в Черняховске их встретили представители ГДР и переняли депортируемых. 21 мая 1951 г. и Москву ушел рапорт № 2/3888: «Калининградские немцы» из Литвы выселены.

Анализ списков эшелонов убедительно показывает, что единственный критерий, который определил дальнейшую судьбу человека, было место рождения: около 40 процентов выселенных уроженцы Кенигсберга, около 50 процентов – родились либо в Восточной Пруссии, либо в другом месте Германии; некоторые малолетки родились в Литве во время скитаний.

Таким образом сталинский режим избавился от ненужных, идеологически чуждых людей.

Выводы

Выселение (депортацию) этнических жителей Восточной Пруссии в целом оценивать однозначно трудно.

С одной стороны, выселение в Германию (этническую родину) помогло людям избежать системы советских лагерей. Этим они, вполне возможно, спасли себя самих и своих детей.

С другой стороны, результатом выселения этнических жителей региона являлся не только политическое и материальное исчезновение Восточной Пруссии с карты мира, но и потерей субъекта уникальной этнической культуры. Вместе с людьми ушли с этой территории навыки хозяйствования в конкретных условиях. После выселения уроженцев Восточной Пруссии, Калининградская область стала гомогенно советской.

Осталось еще ответить на вопрос, закодированный в заглавии доклада – является ли депортация «Калининградских немцев» из Литвы в 1951 году окончательным решением вопроса этнических жителей Восточной Пруссии? Время показало – нет. Вопрос об этих людях всплыл на уровне дипломатического сотрудничества между Конрадом Аденауэром и Н. С. Хрущевым в 1956-1962 году, однако это – другая история.